

Európai börtönnevelési irányzatok

Dolgozatunk két egymásra épülő részből áll. Az elsőben bemutatjuk egy kategorizálási rendszer kialakulási folyamatát, majd rendszerteremtési szándékkal elemezzük a tipikus európai büntetés-végrehajtási korrekciós törekvéseket. A nevelés-oktatás-képzés-kezelés vonulaton belül elsősorban a nevelés funkciójával kapcsolatos nemzetközi gyakorlattal foglalkozunk. A második részben kísérletet teszünk a korrekciós nevelés hazai megújítási lehetőségeinek felvázolására, az optimálisnak vélt tevékenységrendszer meghatározására.

Börtönnevelés Európában

Jelenleg egymástól jelentősen eltérő börtönnevelési elképzelések – és ennek megfelelően sokrétű gyakorlat élnek egymás mellett Európában. A kialakult helyzet rendkívül dinamikus változik, a megújulás igénye generálisan jellemzi az országokat. Vajon miért vált általánossá az útkeresés, hiszen a kiindulási alap, a deklarált célok (felkészítés az önálló, produktív és törvénytisztelő életvezetésre) szinte szó szerint megegyeznek. Az útkeresés, a változtatási kényszer mögött több összetevő, illetve indok áll.

Az amerikai „korrekciós forradalom” hatása

Közel harminc év telt el Martinson tanulmányának megjelenése óta. A „semmi sem működik” sommás ediktum drámai hirtelenséggel jelezte a treatment ideológia és gyakorlat kudarcát (Martinson, 1974). A hogyan tovább kérdés megválaszolása elől a nyugati világ nem térhetett ki. Az „ideológiai inga” (Huszár, 2000) elérte az egyik végpontját, a visszalendülés törvényszerű volt. A neoklasszikus irányzat képviselői támadásba lendültek. Többen annak érdekében igyekeztek felhasználni Martinson tételét, hogy a büntetés-végrehajtás feladatai közül a rehabilitációs törekvéseket teljes egészében kiszorítsák, helyette pedig a korrekciós filozófiát és a gyakorlatot átirányítsák az elrettenés új szakaszába, továbbá „igazságot tegyenek” (Gendreau—Ross, 1979). Hosszú éven át tartott a pro- és kontra vélemények ütköztetése, a korrekció állóvizében máig kioldatlan hullámokat vetve. Az útkeresés elemi szükségletként jelentkezett. Kis túlzással szakmai forradalom játszódott le, soha nem látott energiák szabadultak fel és fordítottak a megújításra. A továbblépés bármilyen irányba is történt, a pszichológusok, nevelők és szociális munkások börtönön belüli jelenlétének és munkájának létjogosultságát többé már egyetlen irányzat sem kérdőjelezte meg.

Európa újra csendes... – a gazdasági szükségszerűség eróziója

Európa, de az egész világ, és ezen belül a „börtönvilág” ma sokkal csendesebb, a nyugalmas felszín alatt azonban jól érzékelhető folyamatok játszódnak le. Az utóbbi

években világtendencia, hogy az általános gazdasági regresszió a büntetés-végrehajtás területét is elérte. Ha belegondolunk a büntető igazságszolgáltatás rendszerének felépítésébe, akkor be kell látnunk, hogy ez teljesen természetes és kivédhetetlen dolog. A büntetőpolitika a „nagypolitika” része, így az „olcsó állam” szükséglete és politikai ígérete nem kerülheti el a büntetés-végrehajtás mindennapi életét sem. Ez a megszorításokból felépülő nemzetközi folyamat napjaink – kormányzatoktól független – egyetemes jelensége. Ugyanakkor a szakembereknek nem kell hangsúlyozni, hogy mennyire hibás az a populista megközelítés, amikor a kényszerű megvonások mértékének meghatározásakor például az egészségügy szükségletei alternatívájaként jelenítik meg a börtönvilág költségvetési igényeit. Mivel az említett intézményrendszerek alapfeladatai teljes egészében eltérőek, az összevetésnek sincs értelme. Ennek ellenére – pontosabban, ettől függetlenül – egy pillanatig sem kétséges a közvélemény reakciója: könnyedén hátrасorolja a büntetés-végrehajtás egészét, amelynek igényei és törekvései visszhangtalanok maradnak a társadalom körében. A börtönvilág pénzügyi lehetőségei csökkentését felerősít(het)i az állampolgároknak a korrekciós munkához való viszonyulása is. A börtönökben folyó élet a világ legtöbb országában még ma is ismeretlen és ijesztő területnek számít. Egy-egy rendkívüli eseményt (félre)magyarázó hangzatos szalagcímnél többet sehol sem szán rá a média. A pozitív jelenségek, az elért eredmények egyetlen országban sem hírértékűek. A véleményalkotáshoz nélkülözhetetlen információ a legjobb esetben is csak részlegesen áll az átlag állampolgár rendelkezésére, így annak reakciói általában esetlegesek, hiszen egyedül érzelmei motiválják.

A folyamat eredménye mindnyájunk számára ismert: a büntetés-végrehajtás, illetve tágabb értelemben a korrekciós munka pénzügyi lehetőségei az utóbbi években mindenütt – így hazánkban is – kivédhetetlenül beszűkültek. A kialakult helyzetben az igazi kihívás az, hogy a meglévő keretet mire fordítsák. Ez azonban már szigorúan szakmai kérdés, a politika Magyarországon is csak annyiban szól bele, hogy a nemzetközi szervezetek (ENSZ, Európa Tanács, CPT stb.) elvárásainak továbbra is meg kell felelni, illetve az ajánlásaikat lehetőség szerint teljesíteni kell. Ez a helyzet már önmagában is jó lehetőséget biztosít a különböző szakmai vélemények ütköztetésére. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a jelenlegi állapot nemcsak lehetőséget, hanem kihívást is jelent a szakemberek számára. Csak a legszélesebb skálájú, de tartalmában professzionális véleménynyilvánítás teszi lehetővé, hogy valóban szakmai érveken alapuló döntések szülessenek. A nevelés, a nevelőmunka jövőjét illetően az ilyen jellegű döntések meghozatala pedig már nem várható magára sokáig.

A fogvatartotti létszám növekedése

Finnország kivételével a XXI. század beköszöntése óta Európa valamennyi országában, ha eltérő mértékben is, de növekszik a fogvatartotti létszám. Kisebb ingadozások mellett az emelkedés üteme még a skandináv államokban is eléri a 3-4 százalékot. (Bř Igen Bronebakk, 2003. 9.p.)

Az Európa Tanács emberközpontú szemléletmódjának háttérbe szorulása

Costello és Warner (2003) elgondolkodtató felvetése szerint napjaink Nyugat-Európájában az Európa Tanács (ET) által kialakított és meghonosított emberközpontú szemléletmód alkalmazása egyre kevésbé „divatos”, a fogvatartottak megítélésekor túlnyomó részben az elkövetett bűncselekményre koncentrálnak, a személyiségben kimutatható „kriminogén faktorok” hangsúlyosan előtérbe kerülnek. Ez a viszonyulás egyre inkább elterjed, és napjainkra Európa jelentős hányadában szinte kizárólagossá válik. A szerzők szerint ez a folyamat veszélyes, mert az Európa Tanácsnak az emberi jogok és a demokrácia érvényesítése feletti törekvései ellen hat, de legalább is háttérbe szoríthatja azokat. Felhívják a figyelmet arra, hogy éppen az emberi jogok börtönön belüli sértetlenségének garantálása érdekében alkotta meg az ET az Európai Börtön szabályokat (1987). Ezt az alapidokumentumot már az összeállításának évében valamennyi tagállama elfogadta, és évtizedekig igyekeztek érvényt szerezni az abban foglaltaknak.

Az Európa Tanács fundamentális filozófiájának egyes meghatározó részei egyre inkább kezdenek „pályán kívülre” kerülni. Az Európai Börtön szabályok egyértelműen foglalnak állást abban, hogy a fogvatartottak a börtönbe kerülve is állampolgárok maradnak, akiket továbbra is megilletnek az emberi jogok, és olyan kondíciók, amelyeket az adott társadalom a szabad állampolgárai számára biztosít. A börtönártalmak létezését nemcsak elismeri a dokumentum, hanem előírja annak minimalizálását is. (European Prison Rules, Rule 65) A bebörtönzésre úgy tekint mint egy műtétre, amely rendkívül radikális beavatkozás egy ember életébe. Van, amikor elkerülhetetlen és szükséges, de minden esetben vannak nemkívánatos negatív hatásai. Ennek tudatában kell lennünk, és meg kell próbálnunk minimalizálni a börtönártalmakat. (Costello—Warner, 2003)

A szerzők a börtönökben tradicionálisan létjogosultságot szerzett generális fogvatartotti oktatást és képzést féltik a Kanadából egyre inkább elterjedő olyan programoktól, amelyek direkt módon célozzák meg a bűnelkövető személyiségében feltárható „kriminogén összetevőket”. Ilyen programoknak tartják a kognitív készségek fejlesztését, a feszültségkezelést vagy például a kábító- és bódítószerek függők gyógyítását. Álláspontjuk szerint a probléma nem a konkrét programok tartalmával van, hanem abban a megközelítésben, miszerint a tevékenységkörök – ha úgy tetszik a nevelési programok – kialakításakor kizárólag az elkövetett bűncselekmény jellemzőinek, és az elkövető személyiségstruktúrája kriminális jegyeinek összefüggéseiből indulnak ki. Hibásnak és veszélyesnek tartják azt a tendenciát, hogy ismételten egyeduralkodóvá válhat a fogvatartottak személyiségének túlhajtott vizsgálata, hogy a bűnelkövetőkre úgy tekintenek, mint egy olyan tárgyra, amiben valami elromlott és azt feltétlenül meg kell javítani. A medikális modell visszatérésétől tartanak. Értelmezésük szerint a legnagyobb veszély abban van, hogy a börtön-adminisztráció a fogvatartottra újra problémákkal sújtott bűnözőként tekint, nem pedig a társadalomból ideiglenesen „kiemelt”, amúgy minden joggal rendelkező állampolgárként. A szerzőpáros véleménye szerint napjainkra egy sajátos helyzet alakult ki: „az európai országok a korábbi kedvezőbb helyzetükben egyetértettek az Európai Börtön szabályokban foglaltakkal, jelenleg pe-

dig a sokkal kevésbé körülírt »alternatív« megközelítés irányába mozdulnak el”. (Costello—Warner, 2003, 7. p.)

A börtönön belüli oktatás és képzés jövőjéért aggódik Duguid (2000) is, aki tanulmányában kemény bírálattal illeti a túlhajtott „kognitív tréning”-et. Véleménye szerint ez az irányvonal megsemmisíti, felszámolja, de minimum átalakítja az oktatás és képzés korábban kialakult, és kifejezetten eredményes gyakorlatát.

Véleményünk szerint megfontolásra érdemesek az idézett szerzők figyelmeztető gondolatai még akkor is, ha a hazai büntetés-végrehajtás nevelési tevékenységének jelenlegi tervezésekor még nem időszerűek. Személy szerint nagyon örülnék annak, ha ott tartanánk, hogy a magyar korrekciós nevelési programok sokszínűségét kellene féltenuk a kognitív alapú fejlesztő programok egyeduralmától... Az idézett gondolatok azonban feltétlenül megszívlelendők, hiszen felhívják a figyelmet arra, hogy egy-egy – amúgy eredményességét már nemzetközi szinten is bizonyító – irányzat túlajtása milyen komoly veszéllyel fenyeget.

A különböző börtöntípusok elemzése

A jövő lehetősége a ma valóságán alapszik. Csak abban az esetben képzelhető el szakmailag megalapozott és védhető álláspont kialakítása, ha előtte megvizsgáljuk a zártintézeteken belüli nevelés és/vagy kezelés jelenlegi európai helyzetét és tendenciáit. Dolgozatunkban azért szűkítjük le a vizsgálati területet az európai országokra, mert korábbi tanulmányokban már foglalkoztunk a hazai helyzet kialakulásával (Ruzsonyi, 2001) és a világtendenciákkal (Ruzsonyi, 2003) elemzésével. Az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk küszöbén – valamint a már meglévő háttérismeretek birtokában – jelenleg célszerűbbnek látszik Európára koncentrálni.

Az elemzés sarokpontjai

Thyssen elmélete szerint a börtönök minőségi elemzésének két különböző módja kínálkozik. Az egyik a büntető funkció szemszögéből történik, amelynek során a rácsokra, az ajtókra (amelyeknek csupán a külső oldalán van kilincs), a biztonsági személyzetre, a napirend feszességére, a magánélet-, és az ellenkező neműekkel való kapcsolat hiányára koncentrálnunk. A másik lehetőség a reszocializációs törekvések vizsgálata. Ebben az esetben a börtönt egy hatalmas „nevelési gépezetként” szemléljük, amely a fogvatartottak szellemi, lelki struktúrájának átalakítására törekszik, és ehhez direkt és indirekt módszereket egyaránt alkalmaz. (Thyssen, 2003)

Tanulmányunk célkitűzéséből adódóan a továbbiakban a reszocializációs törekvések elemzését végezzük el, azonban kiindulásként feltétlenül indokoltnak tartjuk röviden felvázolni annak a folyamatnak a lényegét, amely elvezetett a nevelési – kezelési – reszocializációs törekvések¹ térhódításáig.

1 Dolgozatunk jelen részében még egységes kategóriaként kezeljük a nevelési-kezelési-reszocializációs célú tevékenységet, tehát mindazon eljárásokat, amelyeknek elsődleges célkitűzése a fogvatartott felkészítése a szabadulás utáni önálló életre. A fenti tevékenységekörök lényegi azonossága továbbá, hogy a meghatározott cél elérése érdekében az elítéltek szükségleteiből, illetve érdeklődéséből kiinduló fejlesztő pedagógiai programot valósítanak meg.

A büntetés Foucault által elemzett fejlődési trendje plasztikusan mutatja be a fizikai testnek fájdalmat okozó klasszikus típusú büntetés átalakulását egy lelki/értelmi átformálást célul kitűző szabadságvesztés büntetéssé. (Foucault, 1977) A szerző rámutat, hogy korábban a büntetés-végrehajtás a fogvatartottak testét tartotta kontroll alatt, ma a lelküket is. Eljutottunk odáig, hogy a nyilvános megcsonkítások és kivégzések általi makroszintű, ám pontatlan hatalomdemonstrációt felváltotta az elszigetelt egyént megcélzó – és sokkal pontosabb – mikrokontroll.

Összességében azonban a bebörtönzés alapvető célrendszere napjainkra sem sokat változott. A börtön ma is két alapvető funkciót lát el: megvédi a társadalmat a bűnelkövetőtől, ugyanakkor igyekszik felkészíteni a fogvatartottat a társadalmi beilleszkedésre.

Thyssen megfogalmazása szerint a börtön ma már nem egyszerűen egy olyan hely, ahol izolálják és marginalizálják a bűnelkövetőket, de nem is egyszerűen a reszocializáció helyszíne, hanem egy gondozási rendszer része. Ez azt jelenti, hogy a börtönnek gondoskodnia kell a fogvatartottakról. A legmodernebb megközelítés szerint a büntetés, a bebörtönzés és a gondozás az a három kulcs-szó, amely a börtön tevékenységét jellemzi. „Kezdetben volt a »büntetés«, ez később átalakult »bebörtönzés, mint büntetéssé«, amely napjainkban változik »a büntetés, mint bebörtönzés és gondozássá.«” (Thyssen, 2003) Ezek a fogalmak nem zárják ki egymást, sokkal inkább fejlesztik és formálják a korrekciós munka tartalmát.

További elemzésünk nem az egyes országok büntetés-végrehajtásának dokumentumaiban aktuálisan meghatározott nevelési célrendszerek alapján történik, mert a reszocializációs elképzelésre jellemző segítő gondozás – a koncepció finomodása és módosulása miatt – folyamatosan változik. Véleményünk szerint ennek a dinamikus rendszernek a jelenre vonatkozó állapotából célszerű kiindulni, hiszen csak ebben az esetben vizsgálhatjuk az itt és most aktualitását.

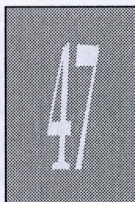
Az európai helyzet áttekintése

Büntetőjogi koncepciók és végrehajtási típusok

A szakirodalom (Dünkel, 1990) által jelenleg legkorszerűbbnek minősített két fő szisztéma: az **ifjúságvédelmi**² és az **igazságszolgáltatási**³ koncepció mentén szerveződő korrekciós nevelési rendszerek; jelesül a **neo-treatment** és a **represszív** szankciórendszert központba állító végrehajtási formák létezéséből (Ruzsonyi, 1998) indulunk ki.

2 Az ifjúságvédelmi koncepció álláspontja szerint a bűnözés okaira nem ható megtorló állami fellépés a bűnözés újabb, súlyosabb reakcióját indukálja, és így végső soron önnön céljai ellen hat. Az irányzat a pozitív, az elkövető integrálásával járó reszocializációt tűzi céljául, amelynek folyamatát a deformálódott személyiségjegyek módosításával tartja megvalósíthatónak, mégpedig úgy, hogy az elítélt maga fedezze fel személyiségének negatívumait, és nyíljék lehetőség számára, hogy önmaga találjon rá a társadalmilag is elfogadható megoldásra.

3 Az igazságszolgáltatási koncepció a nevelés, kezelés túlnyomóan speciálprevenatív beavatkozása ellenében a büntetőjog klasszikus elveit képviseli, és kitart az általános megelőzés, a tettarányos felelősségi rendszer és a formális eljárás mellett.

Véleményünk szerint ez a felosztás kiindulási alapkategóriaként megfelelő, de nem képes árnyalt képet adni az eltérő végrehajtási módokról, ezért indokoltnak tartjuk a rendszer bővítését, illetve pontosítását. Ennek érdekében a represszív végrehajtási típus és a neo-treatment jellegű végrehajtási forma közé beillesztjük az intervenciós jellegű szankciórendszert, mint külön kategóriát. Ebbe a csoportba tipikusan olyan végrehajtási eljárások tartoznak, amelyeknél az intézményrendszer nem alakít ki ugyan tényleges partneri viszonyon alapuló együttműködést a fogvatartottal, de a merv elutasítás, a kiszolgáltatottság sem jellemzi.

Természetesen a fenti kriminálpolitikai koncepciók és végrehajtási típusok soha nem jelennek meg tiszta formában egy-egy állam gyakorlatában, leggyakrabban együttesen vannak jelen,

A korrekciós rendszerek kriminálpolitikai/büntetőjogi koncepciói (Düinkel, 1990)

Igazságszolgáltatási

Ifjúságvédelmi

A korrekciós nevelési rendszerek végrehajtási típusai (Ruzsonyi, 1998)

Represszív szankciórendszert megvalósító végrehajtási forma

Neo-treatment jellegű végrehajtási forma

fejlődési tendenciájukban és viszonyrendszerükben azonban kimutatható valamelyik orientáció. (Lőrincz, 1993 alapján.) Meggyőződésünk szerint az így kialakított rendszer megbízható támpontot ad az egymástól karakteresen eltérő végrehajtási formák csoportosításához, illetve jellemzőik bemutatásához.

Represszív szankciórendszer

A represszív szankciórendszert alkalmazó végrehajtási típusok legjellemzőbb példája a csizmatábori forma⁴.

A klasszikus csizmatáborokra úgy tekinthetünk, mint a goffmani totális intézmények szélsőséges megtestesítőire, hiszen ebben a végrehajtási típusra teljességgel igaz, hogy: – a totális intézmény meghatározza és megköti a benne résztvevők helyét, körülhatárolja a teret (elég szűkösen), amelyben mozoghatnak, élhetnek;

4 Tanulmányunkban a csizmatábori forma legmarkánsabb jegyeit emeljük ki mindössze. Ebben a témakörben részletes elemzést talál az érdeklődő Ruzsonyi (2000A, 2000B) munkáiban.

- meghatározza a résztvevő társakat;
- pontosan meghatározza a tevékenységet, a tevékenység módját, idejét;
- körülhatárolja az időt is, amely fölött nem a totális intézetbe utalt rendelkezik, hanem az az egységes autoritás, amely hatalma alá be van sorolva. (Goffman, 1974)

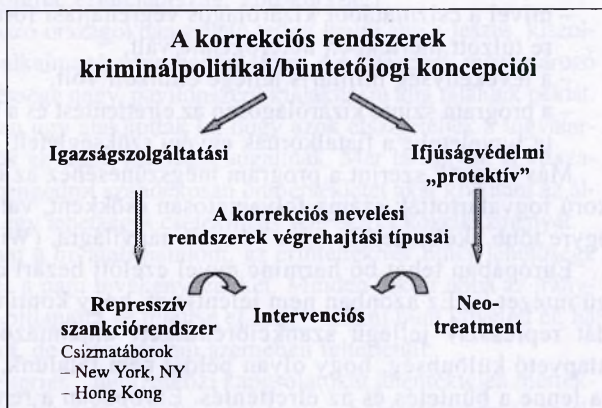
A csizmatáborok további jellemzői: az intézetben belül az élet szigorú, a kiváltóságok pedig ritkák. A jutalom viszont a fiatal nem erőszakos bűncselekményt elkövetettek számára hatalmas lehet: tábor a börtön helyett, 90–180 nap koncentrált erőfeszítés börtönének helyett.

Osler csoportosítását elfogadva a csizmatábor rendszerű végrehajtási forma alapvető céljai a következők:

1. **Elrettentés** (a program résztvevőinek speciális és a bűnelkövetés szándékával rendelkező szabad állampolgárok generális visszatartása);
2. A fogvatartottak **rehabilitációja**;
3. A bűncselekmény elkövetése miatti **büntetés**;
4. A börtönök **túlzsúfoltságának** és a fogvatartási **költségeknek** a csökkentése (Osler, 1991).

A csizmatáborok részletesebb elemzésétől azért tekintünk most el, mert ez a végrehajtási típus jelenleg csak Európán kívül fordul elő. Ennek oka valószínűleg kontinensünk büntetéssel kapcsolatos szemléletmódja lehet.

A korrekt elemzés érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy 1948-ban Angliában és Wales-ben létrehoztak katonai jellegű büntetés-végrehajtási intézeteket serdülők számára. Az új jogintézménytől azt várták, hogy „egy rövid de szigorú figyelmeztetésül szolgáljon a fogvatartottak számára, hogy olyan úton haladnak, amely elkerülhetetlenül katasztrófába sodorja az életüket”. (Williams, 1988) Az intézeteket 14–20 éves fiatalok számára alakították ki. A program általában három hónapig, de bizonyos esetekben hat hónapig tartott. Ezek az intézmények a kemény fegyelmezés elvét és gyakorlatát alkalmazták. Rendkívül plasztikusan a „rövid, éles, megrázó” (short, sharp, shock) kifejezésekkel jellemezték a programjukat, amelytől a tizenévesek bűnözői pályafutásának megszakítását várták. A csizmatáborokat az 1970-es évekig működtették annak dacára, hogy kutatási eredmények már jóval korábban kimutatták; a programot teljesítők visszaesési mutatója semmivel sem kedvezőbb más végrehajtási intézmények eredményeinél. (Wilkins, 1969)

Az angliai végrehajtási forma eredménytelenségét több okra vezethetjük vissza:

- elhibázott döntés volt, hogy 1961-től megszüntették a fiatalkorúak számára a klasszikus börtönbüntetést⁵, így a csizmatábor program nem funkcionálhatott tovább alternatív jelleggel,
- mivel a csizmatábor kizárólagos végrehajtási forma lett, a fogvatartottak köre túlzott mértékben heterogénné vált,
- a tevékenység militáris jellege eltúlzott volt,
- a program szinte kizárólagosan az elrettentést és a büntetést szolgálta, nem vette figyelembe a fiatalkorúak egyéni szükségleteit. (Council of Europe, 1967)

Más szerzők szerint a program megszűnéséhez az is hozzájárult, hogy a fiatalkorú fogvatartottak száma folyamatosan csökkent, valamint az, hogy a tábori élet egyre több „kellemetlen esete”⁶ került napvilágra. (Williams, 1988)

Európában tehát bő harminc évvel ezelőtt bezárt az utolsó csizmatábor jellegű intézet is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kontinensünkön ne találunk példát represszív jellegű szankciórendszerrel alkalmazó végrehajtási formára. Az alapvető különbség, hogy olyan példát nem találunk, amelynek kizárólagos célja lenne a büntetés és az elrettentés. Európában a rehabilitációs törekvés felvállalása – ha eltérő mértékben is, de – valamennyi országra, illetve végrehajtási típusra jellemző.

Intervenciós végrehajtási forma

Ha szemléletessé kívánjuk tenni az európai végrehajtási típusok rendszerét, akkor az igazságszolgáltatási büntetőpolitikai koncepciót megvalósító végrehajtási módozatot az intervenciós kategóriába kell elhelyeznünk. Ezzel a lépéssel plasztikusan fejezhetjük ki a tisztán represszív jellegű megvalósító típus hiatusát. Ugyanakkor szembeesünk azzal, hogy a korábban viszonylag homogénnek tekintett intervenciós végrehajtási típuson belül karakteres jellemzőkkel rendelkező alcsoportok alakulnak ki.

A végrehajtási típusok közül ez az európai „bör-

- 5 Kivételesen kerülhettek fiatalkorúak a felnőttek számára működő büntetés-végrehajtási intézetbe, ha az elkövetett bűncselekmény annyira súlyos volt, hogy a bíróság más lehetőséget nem látott. Az ilyen esetekben az ítélet időtartama meghaladta a 18 hónapot.
- 6 Az intézeteken belül nagy számban fordult elő erőszakos cselekmény és öngyilkosság.

tönvilág” legáltalánosabb végrehajtási típusa. Generális jellemzője a szélsőségektől való tartózkodás.

A továbbiakban áttekintjük az intervenció végrehajtási típus alcsoportjainak jellemzőit.

Drillközpontú irányzat (Anglia, Franciaország, Törökország)

Az ebbe az alcsoportba tartozó országokban érhető tetten leginkább a feszes, kiszolgáltatottságot hangsúlyozó- és alkalmazó végrehajtási típus. Az intézeteik meghatározó része régen épült, befogadóképessége nagy, pavilonszerű kialakításra alig találunk példát. Az intézményeket tradicionálisan úgy alakították ki, hogy azok elszigeteljék a fogvatartottat. Kívülről nézve a börtönök elriasztó zártságot sugallnak. Már látványuk is visszatartható hatású, a falak, rácsok és pengedrót szándékosan önmérsékletet akar kiváltani az állampolgárokból, szimbolizálva egy lehetséges cselekmény lehetséges következményét.

Belülről nézve mindent áthat a hivatali hatalom, az érintetteknek nincs lehetősége megválasztani a társaságukat és a napi tevékenységüket. Minden faktor abba az irányba hat, hogy a fogvatartott egy pillanatra se felejtse el, hogy valami bűnt követett el, ha nem is a saját megítélése szerint, de a társadalom szemében feltétlenül.

Büntetés-végrehajtásuk „belterjes”, nemzetközi kapcsolatokat jelentéktelen mértékben ápolnak. A szabadságvesztés büntetés alkalmazása során a büntetési elem és az elrettentés fokozottan érvényesül.

Volt szocialista blokk országai (Bulgária, Lengyelország, Románia, stb.)

A II. világháborút követő időszak közös történelmi öröksége máig hatással van az érintett országok büntetés-végrehajtási munkájára. Az ideológiai gyökerek, az intézményrendszer tárgyi és – részben – személyi feltételei csak lassan változnak, illetve bizonyos mértékben még ma is nyomasztóan hatnak. A rendszerváltást követő időszakban ezek az országok valamennyien saját egyéni útjukat kezdték járni, egyes területeken komoly eredményeket értek el, máshol még jelentősek a lemaradások.

Bulgáriában a börtönnevelésnek nincs hagyománya, hiányoznak a belső szabályozók, ráadásul az érintett állomány képzése sem megoldott. A börtönökben nem fogadják kitérő lelkesedéssel az oktatói–nevelői állományt, még kevésbé a civileket. Az utóbbi években azonban Bulgáriában is jelentős változások kezdődtek meg, bekapcsolódtak több nemzetközi projektbe. Észak-Írország és Norvégia támogatásával elsősorban oktatási, képzési programokat szerveznek. (Petrova, 2003) Legnagyobb problémájuk a történelmileg megörökölt intézményrendszeren túl, hogy a programok beindításával mindennapi harcot kell folytatniuk a továbbélő felfogás, a fogvatartottakról való „klasszikus” gondolkodás ellen. Jelenleg is „harc” zajlik a biztonsági személyzet és a nevelési/oktatási szakemberek között. (Sota, 2003)

Lengyelországban jelenleg a zsúfoltság a legnagyobb probléma a börtönökben. A fogvatartottak számának emelkedése jelentős veszélyforrást jelent az elítéltek és a börtönök biztonságára és – teljességgel érhető módon – kedvezőtlen hatást gyakorol a börtönszemélyzet és fogvatartottak közötti személyes kapcsolatokra. Ez a fajta környezet kegyetlenségre ösztönöz és egyben konfrontációs forrás. (Nawrocki, 2001)

A fogvatartottak kategorizálásának mértéke jelentős eltérést mutat a csoport országai között. A cseh börtönrendszer nem alkalmaz a kisebbségek (etnikai, vallási csoportok) vonatkozásában differenciálást, sőt a büntetés-végrehajtásról szóló törvény, valamint a fogvatartásról szóló törvény sem tesz említést a kisebbségekről. (Burkiewicz, 2001)

Litvánia rendkívül tartalmaz együttműködést alakított ki a skandináv országokkal. Nagy súlyt helyeznek a személyi állomány képzésére. A fogvatartottak esetében a szakképzést tartják a szabadulás utáni adaptáció legfontosabb eszközének. (Kalendra, 2003)

Az egyházak a büntetés-végrehajtási nevelés területén betöltött szerepe nagyon jelentősé vált a volt szocialista blokk összes országában.

Porosz iskola (Ausztria, Németország)

Ausztria és Németország börtöneiben egyaránt a kábítószer és a külföldi fogvatartottak magas aránya jelenti a legnagyobb problémát. Ráadásul a külföldiek részaránya lassan, de fokozatosan emelkedik. A fiatalkorúak és a fiatal felnőtt fogvatartottak esetében a kialakult korrekciós rendszer a felnőtteknél lényegesen megengedőbb. Esetükben központi szerepet játszik a szakképzés és a környezettel való minél szorosabb együttműködés. A fogvatartottak rendszeresen sportmérkőzéseket játszanak a helyi csapatokkal. Az intézetelhagyás a fiatalok körében napi gyakorlattá vált. A munkavégzés, illetve a tanulás mindenki számára kötelező. Lehetőség van az általános iskolai tanulmányok befejezésére és a középiskola szervezett végzésére, illetve a levelező oktatásba történő bekapcsolódásra.

Az említett példák jól szemléltetik a jogalkotó szándékát, és még talán jobban a „középutas” végrehajtási mód sajátosságait. A fogvatartottra önálló egyéniséggel rendelkező személyként tekintenek, azonban a szükségleteiknek csak egy szűkebb rétegéből (kábitószer felhasználók, szélsőségesen agresszív fogvatartottak) indulnak ki a kezelési program megtervezésekor, és az érintettek tudatos és tevéleges együttműködését nem kívánják meg.

Rehabilitációs irányzat (Hollandia, Írország, stb.)

Az intervenciós végrehajtási típus másik pólusa a rehabilitációs irányzat. Ez a filozófiai és gyakorlati irányultság a legközelebb a neo-treatment típusú kategóriához áll. A belső büntető- és fegyelmi rendszer, a jutalmazás és a büntetés egyaránt nevelési célokat szolgál. A könyvtárak, a tantermek és a tanműhelyek egyértelmű célja a fogvatartottak nevelése, oktatása és képzése. A lelkesek, a nevelők, szociális munkások és az egészségügyi személyzet, valamint a pszichológusok tevéleges szereplői a reszocializációs rendszernek. A fogvatartottak érdeklődése és igénye határozza meg a tevélegységrendszer pontos irányát. Az együttműködés az intézeti élet számtalan vonatkozásában megvalósul.

Az eredményes nevelési eljárások egyik legfontosabb feltételének a részletesen kimunkált kategóriarendszert tartják. Az ír börtönrendszer kategorizálási gyakorlata példaértékűen árnyalt. Az alábbi speciális csoportokat hozták létre:

- magas biztonsági kockázatot jelentő elítéltek (a terrorizmussal és a szervezett bűnözéssel kapcsolatban álló fogvatartottak);

- sebezhető elítéltek – olyan fogvatartottak, akik speciális biztonsági igényeket támasztanak, mert kimutathatóan számolniuk kell a többi elítélt testi fenyegetésével vagy rossz bánásmódjával;
- szexuális bűnelkövetők;
- rendbontó elítéltek – jelenlétük minden börtönrendszer jellemzője. A fogvatartott személyek közül néhányan elkerülhetetlenül problémát okoznak. Vannak, akik nem hajlandóak beilleszkedni a börtönéletbe s vannak, akik nehezen birkóznak meg a börtönélet korlátaival, és frusztrációjukat erőszakos vagy más felforgató hatással járó tevékenységgel fejezik ki;
- drogfüggőséggel vagy pszichiátriai rendellenességgel jellemezhető elítéltek. (Brosnan, 2001)

Könnyen belátható, hogy a fogvatartottak ilyen részletes osztályozása pontos képet ad a domináns szükségletekről. Ezek birtokában pedig nagyobb valószínűséggel lehet olyan programokat összeállítani, amelyek találkoznak az elítéltek valós igényeivel és érdekeivel.

Az intervenciós végrehajtási típus alcsoportjainak áttekintését néhány kiragadott példa segítségével végeztük el. Reményeink szerint jól érzékelhetővé váltak a tendenciák, illetve a sajátosságok. Fontosnak tartjuk ugyanakkor a leglényegesebb közös jegyek és a legmarkánsabb különbségek összegyűjtését.

Lényegi azonosságok

- deklarált célrendszerük viszonylag homogén, első helyen a reszocializáció áll;
- elfogadják a nyitottság, a normalizáció és a felelősség elvének fontosságát;
- a büntető igazságszolgáltatási koncepciójuk kiforratlan, folyamatosan változik, a megtorlás igénye időnként hangsúlyossá válik;
- a kábítószer intézetben belüli fogyasztását tényszerű helyzetként kezelik;
- a fogvatartottak száma folyamatosan emelkedik, a túlszűfolttság állandósult;
- a szakképzés központi helyen áll;
- a végrehajtás során hiányzik a személyiségformálás igénye;
- a programok teljesítések hiányzik a tényleges együttműködés kialakításának igénye.

Lényegi különbségeket találunk

- a személyi és tárgyi feltételek;
- a differenciálási elvek;
- a külvilággal tartható kapcsolat minősége és mennyisége, valamint;
- az utógondozói rendszer minősége és határfoka között.

Neo-treatment (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország)

A Thyssen (2003) által összegyűjtött három kulcs-tevékenység (büntetés, reszocializáció, gondozás) ebben a végrehajtási típusban valósul meg egységként.

Az érintett országok korrekciós szakemberei és döntéshozói felismerték, hogy a börtönkörnyezet lényeges szerepet játszik a pozitív változás kialakításában és a társadalmi érdekek elfogadatatásában, amely megkönnyíti az elítéltek szabadulás utáni vissza-, illetve

beilleszkedését. Elfogadottá vált az a nézet, hogy minél eredményesebben asszimilálja a börtönkörnyezetet a közösségi környezet jellemzőit, annál könnyebb az átmenet a börtön-büntetésből a szabad társadalomba. A normalizált börtönirányítás alapja a kommunikáció, a választás és a felelősség biztosítása lett. (Reynolds, 1996, 23.p.) Ezek az intézetek nyitottan, a társadalom jelentős kontrollja alatt működnek. A tágabb környezet az elítélt életének minden pillanatát láthatja, illetve ellenőrizheti. Az ilyen körülmények kialakításának az a célja, hogy a társadalom „külső” szemléletmódja lassan „belsővé” váljon, és ezzel segítsen a fogvatartottban kialakítani az önmegfigyelés és önmaga mérlegelésének képességét. Azzal, hogy a fogvatartottat kiteszik a külső ellenőrzésnek, reményeik szerint kialakítja az érintettben az önkontrollt és feltámasztja a lelkiismeretet. Bizonyára az sem véletlen, hogy a börtönök és a társadalom valós és érdemi együttműködése azokban az országokban alakult ki, amelyekben általános a gazdasági jólét és a politikai biztonság. Példaként Norvégiát említjük.

Norvégiában 47 börtön működik, a fogvatartottak száma alig éri el a 3000-et. (Brilgen Bronebakk, 2003) Könnyen kiszámítható, hogy egy-egy intézetben átlagosan 64 fő fogvatartottat helyeznek el. Az elítéltek többségének ítélete nem éri el a 3 hónapnyi időtartamot, így a mieinktől alapvetően eltérő nevelési problémákkal kell megküzdeniük. A szabad társadalommal való kapcsolattartásnak hagyományosan kialakult módjai vannak: mindennapos látogatási lehetőség, lakóterülettel közös sportolás, művészeti csoportok látogatása, és velük közös produkció elkészítése.

A korrekciós intézetek segítő – támogató feladatrendszeréből következően a tevékenység középpontjába a fogvatartottak oktatását helyezik, amelynek során a legkülönbébb kommunikációs technológiák alkalmazására kerül sor, így például az Internet felhasználása az oktatás során ma már mindennapos. (Reikvam, 2003) Az általános iskolai oktatás mellett az elítélteknek lehetőségük van középiskolai tanulmányaik folytatására, illetve megkezdésére is. Figyelemreméltó kezdeményezésként Norvégia különböző részein beindítottak 11 „utánkövetéses osztályt”. Ebben a szervezeti formában a szabadságvesztés büntetésük utolsó fázisát töltő elítéltek együtt tanulhatnak azokkal a már szabadult társaikkal, akik a börtönben korábban megkezdett tanulmányaikat az adott intézetben kívánják befejezni. Az oktatás szerves részeként nagy súlyt helyeznek a szakképzésre. Ennek keretén belül a mindössze néhány hónapig tartó szaktanfolyamok indítására koncentrálnak. A képzésre kerülő szakmák, illetve ismeretkörök kiválasztásánál maximálisan igyekeznek figyelembe venni a fogvatartottak szükségleteit és igényeit. (Pettersen, 2003)

A neo-treatment végrehajtási típus generális jellemzői a következők:

- szükségletalapú programok;
- támogató-segítő intézményrendszer és programok;
- valós partneri viszony;
- többszintű oktatás és szakképzés;
- az elítéltek proszociális magatartását elősegítő kognitív készségek fejlesztése;
- döntéshozás képességének kialakítása;
- élménypedagógia;
- sport, rekreáció;

- alkohol- és kábítószer-fogyasztók speciális programja;
- szexuális jellegű bűncselekményeket elkövetettek kezelése;
- felelőségen alapuló progresszív rendszer;
- támogató társadalmi környezet.

Összegzés

Dolgozatunk első részében rendszerteremtő szándékkal dolgoztuk fel Európa büntetés-végrehajtási típusait. Bízunk abban, hogy a legjellemzőbb csomópontok megragadásával érthetőbbé tettük a különböző országok korrekciós törekvéseit és elősegítettük a jelenlegi gyakorlat kialakulásának megértését. A hazai büntetés-végrehajtás helyzetét szándékosan nem érintettük. A magyarországi gyakorlat elemzését, annak európai struktúrában történő elhelyezését a dolgozat következő részében kívánjuk közreadni. Ekkor térünk ki a nevelési tevékenység jelenlegi helyzetének értékelésére és a továbblépés lehetséges irányaira is.

Dr. Ruzsonyi Péter

Irodalomjegyzék

- Bflgen Bronebakk, K.** (2003): *Opening addresses*. In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 9-10. p.
- Brosnan, J.** (2001): *Speciális elítéltszoportok az irországi börtönrendszerben*. In.: A magyar büntetés-végrehajtás millenniumi konferenciája. BvOP, 157-165. p.
- Burkiewicz, B.** (2001): *Rövid áttekintés a kisebbségek helyzetéről a cseh börtönrendszerben*. In.: A magyar büntetés-végrehajtás millenniumi konferenciája. BvOP, 99-104. p.
- Costello, A. – Warner, K.** (2003): *Beyond „Offending Behaviour” – The Wider Perspective of Adult Education*. (Ireland). The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Workshop paper – Topic 4, Langesund, Norway
- Council of Europe (1967) *Short-term methods of treatment for young offenders.*, Strasbourg, 37-85.p
- Duguid, S.** (2000): *Can Prisons Work? The Prisoner as Object and Subject in Modern Corrections*. Toronto. University of Toronto Press.
- Dünkel, F.** (1990): *Freiheitsentzug für junge Rechtbrecher*. Situation and Reform von Jugendstrafe, Jugendstrafvollzug, Jugendarrest und Untersuchungshaft in der Bundesrepublik Deutschland und im internationalen Vergleich. Bonn, 509-583. p. – Idézi: Lörincz, 1993
- Foucault, M.** (1977): *Discipline and Punish, The Birth of the Prison*, New York
- Gendreau, P. – Ross, R.R.** (1987): *Revivication of Rehabilitation: Evidence from the 1980s*. Justice Quarterly, 1987, 4, 349-407. p.
- Goffman, E.** (1974): *Asylums I./* Penguin, London
- Huszár, L.** (2000): *Az inga járása*. Börtönügyi Szemle, 2000/3. 32-36. p.

Kalendra, R. (2003): *Vocational Training in the Penitentiary System of Lithuania*. In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 57-58. p.

Lőrincz, J. (1993): *A fiatalok számára szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása*. Kandidátusi értekezés, Budapest

Martinson, R. (1974): *What Works? Questions and Answers about Prison Reform*. The Public Interest, 1974. 35:22-54

Nawrocki, A. (2001): *A zsúfoltság a börtönökben: a probléma büntetés-végrehajtási, kriminológiai és szervezeti vonatkozásai Lengyelországban*. In: A magyar büntetés-végrehajtás milleniumi konferenciája. BvOP, 69-73. p.

Osler, M.W. (1991): *Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities*. Federal Probation, March 1991, 34-42. p.

Petrova, V. (2003): *Co-operation in the Grundtvig 2 Project*. In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 83-84. p.

Pettersen, T. (2003): *Does Prison Education Benefit the Needs of the Inmates?* In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 26-32. p.

Reikvam, R. (2003): *Welcome Address*. In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 11-14. p.

Reynolds, B. (1996): *Korrektív szolgáltatás*. Kockázatértékelés és rehabilitáció Kanadában. Börtönügyi Szemle 1996/3. 20-28. p.

Ruzsonyi, P. (1998): *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalok büntetőjogi körében zártintézeti viszonyok között*. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE Pedagógia PhD Iskola, Budapest

Ruzsonyi, P. (2000A): *Régi és új forma* (Érvek és ellenérvek a csizmatáborokról). Börtönügyi Szemle, 3. sz.; 1-14. p.

Ruzsonyi, P. (2000B): *Csizmatáborok 2.* (A pedagógiailag értékelhető alkotórészek szintézise) Börtönügyi Szemle, 4. sz.; 1-18. p.

Ruzsonyi, P. (2001): *Bűn – büntetés – reszocializáció*. Belügyi Szemle, 2001/6. 39-62. p.

Ruzsonyi, P. (2003): *A büntetés-végrehajtási korrektív nevelés új irányzatai*. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 2003/2.

Sota, M. (2003): *Albanian Prison System*. The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Workshop paper – Langesund, Norway

Thyssen, O. (2003): *Punishment, confinement and care*. In: The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference report, Langesund, Norway, 17-25. p.

Wilkins, L.T. (1969): *Evaluation of penal measures*. New York, Random House

Williams, M. (1988): *Boot Camps and the „Short, Sharp, Shock”*. HMSO Regimes Research and Development Section, Unpublished report. 2. p.